

Kitap Eleştirisi

Nur Betül Çelik

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi

• • •

Siyasal Üzerine

Chantal Mouffe

Çeviren Mehmet Ratip, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, 152 sayfa.

İletişim Yayınları, 2010 yılının ilk yarısında, Chantal Mouffe'un orijinali 2005 tarihini taşıyan *On the Political* adlı eserini, *Siyasal Üzerine* başlığı ile yayımladı. Günümüzün önemli demokrasi kuramcılarından sayılan Mouffe'un araştırmasının beş yıllık bir gecikmeyle de olsa Türkiyeli okurlara ulaştırılmasını iki nedenle önemli buluyorum. Öncelikle, bu çeviri, kuramcının Ernesto Laclau ile birlikte yazdığı *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*'den beri geçirdiği kuramsal gelişimi izlemeyi Türkiyeli okurlar için de mümkün kılması nedeniyle akademik bir değer taşıyor. İkincisi, toplumun sorunlarını siyasal biçimde tahayyül edebilmenin demokratik siyaset için *olmazsa olmaz* olduğuna işaret eden bu çalışmanın, demokrasi üzerine düşünmenin ve demokratikleşmenin sorunlarını saptamanın her zamankinden daha önemli olduğu Türkiye için ve Türkiyeli siyasetçi açısından pratik bir değere sahip olduğunu düşünüyorum.

Mouffe, araştırmasını sunmaya başlarken günümüz Batı toplumları için önemli saptamalarda bulunuyor; bu toplumlarda "ortak duyuyu" şekillendirmekte olan "ikinci modernite" iddialarına karşı çıkışının gerek-

çelerini bu saptamalardan çıkartıyor. Yazara göre, kolektif kimliklerin güçsüzleştiği bir dünyada sorunları siyasal olarak tahayyül edebilmenin imkânı kalmaz. Kolektif kimliklerin çözülmesini diyalog, mutabakat ve uzlaşma için bir olanak olarak gören kuram ve pratikler ise, önerdikleri “post-politik” vizyonla demokrasinin demokratikleştirilmesini sağlamaktan çok uzaktır. Üstelik bu kuram ve pratiklerin siyasalın dinamiklerine körleşmiş bakışları, demokrasinin sorunlarının kaynağını oluşturmaktadır. Mouffe, küreselleşmeyi, insanlığa barış, refah ve insan haklarının gerçekleştiği kozmopolitik bir gelecek vaat ettiği gerekçesiyle kutsayan, mutabakatçı demokrasi taraftarı görüşleri yargılamaktadır. Bu yargılamanın çıkış noktası ise, “sağın ve solun”, “hegemonyanın”, “egemenliğin”, “antagonizmanın” ötesinde bir dünya kurma arzusundan hareket eden toplumsal ve siyasal kuramların antagonizmayı siyasalın kurucu unsuru olarak kabul edemeyen, politika karşıtı bir demokrasi mefhumunu paylaştıkları iddiasıdır. Mouffe’a göre bu yalnızca kuramcılara özgü bir körleşme de değildir. Bu arzu, ortak duyuya nüfuz etmek suretiyle demokratik siyasetin esas karakterine dair bir anlayış yoksunluğu yaratarak siyaset pratiğinin taraflarını da çemberine almıştır. Mouffe, bu olgunun bir sonucu olarak toplumdaki antagonistik potansiyelin şiddetlendiğine işaret etmektedir (s. 8).

Mouffe’un çalışması, antagonizmanın demokratik siyaset açısından kurucu değerini inkâr eden siyasal kuram ve pratiklere bir karşı çıkış, “antagonizma”ya bir kutsayış niteliğindedir. Yazar, “demokratik siyasetin amacını mutabakat ve uzlaşma olarak tahayyül etmenin kavramsal olarak yanlış” olduğunu iddia etmekle kalmaz, bunun pratik sonuçları hakkında uyarılarda da bulunur. Demokratik kuramın uzun süredir malul olduğu antagonizmaya dair körlüğe direnmeyi önerir. Ona göre demokrasi kuramcılarının ve siyasetçilerin görevi, “sözde ‘yansız’ yöntemlere başvurarak tüm çıkar ve değer çatışmalarını uzlaştıracığı düşünülen kuramlar tasarlamak yerine, farklı hegemonik politik projelerle yüzleşebilmeyi sağlayacak biçimde kamusal alanı canlı bir ‘agonistik’ mücadeleye açmak” olmalıdır (s. 9). Mouffe’un sorduğu soru anlamlıdır: “Günümüzde sürekli olarak ‘diyalog’ ve ‘müzakere’den dem vuruluyor, fakat eğer elde gerçek bir seçme şansı yoksa ve tartışmanın katılımcıları tercihlerini birbirinden bütünüyle farklı seçenekler arasında yapamıyorlarsa, bu terimlerin siyasal alanda ne anlamı olabilir ki?” (s. 10) Sanki bir seçme olanağı ve özgürlüğü

varmış gibi, ancak gerçek bir seçme olanağının ve özgürlüğünün olduğu durumlarda anlamlı olabilecek diyalog, müzakere ve mutabakat arzusu üzerine kurulu projelerde ısrarcı olmanın bizi ulaştırabileceği tek nokta, siyasetten ve demokrasiden vazgeçmek olacaktır. Mouffe'un çağrısı da anlamlıdır: siyasal kuramın antagonizmanın yok edilemezliğini kavramlaştıran psikanalitik öğretiye direnişinin kırılması, insan toplumsallığının müphemliğini ve karşılıklılıkla düşmanlığın birbirinden ayrı düşünülmeceğini kabul eden bir antropolojiye dayanan bir demokrasi kuramının oluşturulması siyasal kuram için bir ihtiyaçtır.

Tam bu noktada, Mouffe'un *Demokratik Paradoks*'tan¹ beri savunduğu agonistik demokrasi kavramının bu eserinde de merkezi bir yeri olduğunu belirtmek gerekiyor. Yazar, Carl Schmitt gibi muhafazakâr ve tartışmalı bir kuramcının liberal siyasal söyleme eleştirilerinin demokrasi kuramcıları için öğretici olduğunu iddia ediyor ve Schmitt'in siyasal olanın doğasına dair söylediklerini çıkış noktası olarak günümüz siyasetini anlamaya çalışıyor. Yeniden agonizm tezine varan bir tartışma dizgesi içinde ilerleyen Mouffe'un kitaptaki temel tezi şu: bugün olan, post-politik kuramcıların sıklıkla iddia ettikleri gibi "husumet boyutunda siyasal"ın gözden kaybolması değildir, aksine siyasalın *ahlaki dil dizgesinde* tüketilmekte oluşudur (s. 11). Bu teziyle Mouffe, hâlâ bir biz/onlar ayrımına dayanıyor olmasına rağmen, siyasal ve biz/onlar ayrımını ifade eden kategorilerin, siyasal değil ahlaki terimlerden oluştuğunu belirtmektedir. Bunun sonucunda ise siyasal mücadele, yazarın iddiası çerçevesinde doğru ve yanlış arasındaki bir ahlaki mücadeleye dönüşmektedir.

Mouffe, böylesi bir ahlaki karşıtlaşma eğiliminin muhalif olana yönelik düşman algısını keskinleştirdiğini iddia etmektedir. Doğrunun karşıtı olarak görülen muhalif, siyasal bir hasım olmaktan çıkar, yok edilmesi gereken bir düşmana dönüşür. Hem bu ahlaki terimlerin siyasal olanı ifade eder hale gelişini, hem de kolektif özdeşimlerin harekete geçirdiği duygusal boyutun göz ardı edilmesini eleştiren Mouffe, liberal kuramın demokratik siyasetin partizan bir karaktere sahip olması gerektiğini göremeyişini bir yetersizlik olarak değerlendirir. Bu kitap, Mouffe'un bu bağlamda liberal demokrasi kuramını enine boyuna eleştirdiği; siyasalın kavranışında antagonizmanın kurucu rolünün kabulünün ne denli önem-

1 Chantal Mouffe, *Demokratik Paradoks*, çeviren A. Cevdet Aşkın, Ankara: Epos, 2002.

li olduğunu gösterdiği; antagonizmaların ehlileştirilmesi biçiminde ifade ettiği agonizmin demokratik siyasetin demokratikleşmesindeki rolüne işaret ettiği küçük ama önemli bir eserdir.

Kapsamı itibariyle küçük sayılabilecek bu çalışma, giriş bölümüyle birlikte yedi bölümden oluşmaktadır. Neredeyse bir manifesto olan giriş, yazarın günümüz siyasetine ve henüz liberal-rasyonalist eğilimlerin etkisinden sıyrılamamış olan siyasal kurama dair saptamalarını içermektedir. Mouffe, gözlemleri ışığında günümüz siyasetinin temel sorununa işaret etmekle kalmaz, bir çözüm yolu da önerir: agonizm.

İkinci bölüm, “Siyaset ve Siyasal” başlığını taşımaktadır. Mouffe’un burada yapmaya çalıştığı, günümüzün, kendi ifadesiyle, “post-politik *Zeitgeist*’ına” yönelik bir eleştirinin kuramsal ana hatlarını oluşturmaktır. Aslında burada söyledikleri, onun daha önceki çalışmalarında geliştirmeye başladığı kuramsal temel ilkelere dayanmaktadır: Siyaset ve siyasal arasındaki ayrım, Heidegger’in ontik ve ontolojik ayrımı çerçevesinde geliştirilmiş bir ayrımdır. Mouffe’un kavramlaştırmasında siyaset ontik düzeye işaret eder ve geleneksel siyasetin çeşitli icraatlarıyla ilgilidir; buna karşılık siyasal ontolojik olanla, toplumun kuruluşuyla ilgilidir. Siyasal olanı neyin oluşturduğuna dair bir belirsizlikten bahseden Mouffe, bu ayrımın neyi kastettiğini şöyle ifade ediyor (s. 16):

“siyasal”la insan toplumlarının kurucu unsuru olarak gördüğüm antagonizma boyutunu, “siyaset”le de insanların, siyasalın sebep olduğu çatışmalar bağlamında, birlikte yaşamalarını sağlayan pratikler ve kurumlar kümesinin yarattığı bir düzeni kastediyorum.

Bu ayrım bağlamında *Siyasal Üzerine* demokratik siyaset açısından siyasalın doğası üzerine tartışmanın önemini vurgulamaktadır. Siyasal ontolojik olanla kavramak, günümüz toplumlarının sorunlarını siyasal biçimde düşünme yetersizliğini çözebilecektir. Demokrasi kuramlarını şekillendiren rasyonalizmi sorgulamak, alternatif bir yaklaşımın ana çizgilerini oluşturmak gereklidir.

Mouffe’un siyasal üzerine düşünmeyi sınırlı bir kapsamda tuttuğu söylenmelidir. Bu eser, siyasalın doğasına ilişkin birkaç temel kabulü kaynaklarıyla sıralar, ancak bunu daha çok demokratik siyasetin sorunlarını kuramsal ve pratik düzlemlerde gösterme hedefinin izin verdiği ölçüyle

sınırlı tutar. *Siyasal Olan*'ın önceliği siyasal olanı antagonizma olarak kavrayamayan liberalizmin beşeri bilimler ve siyaset üzerindeki etkisini araştırmaktır. Mouffe, liberalizmin siyasal alandaki merkezi yetersizliğini, yani antagonizmanın yok edilemez karakterini inkârını saptamayı amaçlamaktadır. Liberalizmi, Wittgenstein'in "aile benzerlikleri" kavramının ifade ettiğine benzer bir kavrayışla tanımlar: ortak bir özle tanımlanmayan, ancak "aile benzerlikleri" ile bir arada tutulan, değişik biçimleri olan bir felsefi söylem (s. 17). Mouffe'un saptaması, hâkim liberalizmin kolektif kimliklerin doğasını kabul etmeyi reddeden rasyonalist ve bireyci bir tavra sahip olduğu yönündedir. Bu haliyle liberalizmin toplumsal dünyanın çoğulcu doğasını, bu çoğulculuğun içerdiği rasyonel bir çözüme asla ulaşamayacak olan çatışmaları kavrama yeteneğinde olmadığı açıktır. Çoğulluğu varsaymakla birlikte liberalizm, perspektifler ve değerler çoğulluğunun bir araya geldiklerinde çatışmasız ve uyumlu bir birlik oluşturabilecekleri inancına dayanır ve tam da bu nedendir ki, siyasalı antagonistik boyutuyla kavrayamaz.

Mouffe, Carl Schmitt'in liberalizme meydan okuyuşunu demokratik kurama alternatif bir yaklaşıma dayanak oluşturabilecek unsurlar içermediği nedeniyle değerli bulmaktadır.² Özellikle, her mutabakatın dışlayıcı edimlere dayandığı savı önemlidir. Bu tezin açıklıkla gösterdiği şey, liberalizmin öngördüğü akla dayalı bir evrensel mutabakatın olanaksızlığıdır. Mouffe, liberal düşüncenin antagonizmaya karşı körlüğünü, Schmitt'in yardımıyla, özsel bir göz ardı edişin sonucu olarak değerlendirmektedir (s. 19).

Demokratik siyasetin özgüllüğü, bazı liberallerin inanmamızı istediklerinin aksine, biz/onlar, karşıtlığının aşılmasını değil, bu karşıtlığın farklı bir biçimde kurulmasını gerektirir. Demokrasinin ihtiyaç duyduğu şey, modern demokrasinin kurucu unsuru olan çoğulculukla bağdaşan bir biz/onlar ayrımı yapmaktır (s. 21-22).

Alternatif bir demokrasi kuramı için Mouffe'un önerisi, siyasal kimliklerin bir biz/onlar ilişkisinden ibaret olduğundan ve antagonizmanın

2 Bu tavır, tartışmaları davet etmektedir. Carl Schmitt'in Mouffe'un da kabul ettiği tartışmalı politik kimliği, Yahudi karşıtlığı ve Nazilerle işbirliği yanında, siyasetin temeli olarak savaş tezinin "düşmanla" yalnızca ölümcül karşılaşmalara izin verebileceği gerekçesiyle özellikle Sol'dan bir muhalefetle karşılaştığını hatırlatmak gerekir. Mouffe, bunların farkındadır; bunlara rağmen Schmitt'i siyasal doğasını kavrama ve liberalizmin sahte iddiaların ifşa etme konusunda doğru bir çıkış noktası saymakta ısrar eder.

yok edilemez olanaklılığından hareketle, her biz/onlar ilişkisinin *zorunlu olarak* antagonistik olmadığını da kabul ederek farklı biz/onlar ilişkileri tahayyül edebileceğimizi fark etmemizdir. Başka bir deyişle, antagonizma her zaman bir olasılıktır, ama zorunlu bir sonuç değildir. O halde demokratik siyasetin amacı, antagonizmayı ortadan kaldırmak gibi olanaksız bir hedefe yönelmek yerine, antagonizmayı ehlileştirici hegemonik projeler ortaya koymak olmalıdır.

Mouffe'un temel tezlerinden bir diğeri, antagonizmanın siyasal olanı ele almak için anahtar bir kavram olarak kabul edilmesine benzer biçimde, hegemonyayı siyaseti ele alırken anahtar bir kavram saymaktır. Bu kabul, siyasalı antagonizma olarak kavramanın sonucudur; her düzene hâkim olan karar verilemezlik boyutunu fark etmeyi gerektirir. Her çeşit toplumsal düzen, doğası gereği hegemoniktir. Her toplum, bir olumsuzluk bağlamında düzen kurmaya çalışan bir dizi pratiğin ürünüdür (s. 25). Özetle, "her düzen siyasaldır ve bir tür dışlamaya dayanır. ... Belli bir düzenin kurulmasını sağlayan ve toplumsal kurumların anlamını sabitleyen eklemleyici pratikler, 'hegemonik pratikler'dir" (s. 26). Bu noktada, antagonizmayı bir olanak, biz/onlar ayrımını siyasal olanın özü saymanın sonucu ortaya çıkar: hiçbir hegemonik düzen, kendi kalıcılığını garanti edemez, bir başka hegemonya adına harekete geçen karşıt-hegemonik pratiklerin meydan okuyuşuna direnmek zorundadır.

Mouffe, hegemonya mücadelesinin tarafları olarak biz/onlar ilişkisini, Henry Staten'ın Derrida'dan hareketle önerdiği kurucu dışsallık kavramına dayandırarak tahayyül etmemizi önermektedir. Demokratik çoğulculuğun olanaklılığını kabullenmenin, demokratik siyaset için öneminin farkındadır ve çoğulcu demokrasiyle uyumlu bir biz/onlar karşıtlığının hangisi olduğu sorusuna bir yanıt bulmanın demokrasi kuramının görevi olduğunu düşünür. Bu noktada, yine agonizm kavramıyla karşılaşırız. Siyasal birliği yok etmeyen meşru bir antagonizma ilişkisinin niteliğini ortaya koyarken yazar, muhaliflerin ya uzlaşmaz düşmanlar olarak ya da çıkarları salt müzakere yoluyla uzlaştırılabilecek rakipler olarak görülmesine karşı bir üçüncü yol olarak agonistik ilişkiyi önerir. Agonizmi, çatışan tarafların muhaliflerinin meşruiyetini karşılıklı tanıdıkları bir biz/onlar ilişkisi olarak tanımlar. Muhalif, ne rakiptir ne de düşman... Mouffe, diğer agonistik kuramcılardan farklı olarak siyasalı antagonizma ve çatışma-

nın alanı olarak tanımladıktan sonra, muhalif olanı “hasım” a dönüştüren agonistik ilişkiyi temel demokratik ilişki olarak, demokratik mücadeleyi ise antagonizmayı agonizmaya dönüştürme mücadelesi olarak kabul eder (s. 28).

Mouffe’un araştırması bu noktada, kendi husumet modelini oluştururken yararlandığı kuramcılarla bir hesaplaşmaya yönelir. Önce, Elias Canetti’nin *Kitle ve İktidar (Crowds and Power)* adlı eseri boyunca geliştirdiği tartışmayı izleyerek, onun aracılığıyla parlamenter sistemin düşmanların hasımlara dönüştürülmesindeki rolünü anlamaya ve anlatmaya çalışır. Özellikle, “kitle” vurgusunun, rasyonalist perspektifin eleştirisi açısından sağladığı imkanı değerlendirmeyi dener. Siyasetle tutkular arasındaki ilişkiyi görmek önemlidir. Siyaseten eylemek, kolektif kimliklerle özdeşleşmeyi gerektiren bir meseledir ve bunun siyasetin psikolojik boyutunun ihmal edilmemesi gerektiğini gösterdiği açıktır.

Mouffe, özdeşim meselesini kavramak için Freud’a başvurur. Freud’un ve genel olarak psikanalizin, siyasetin duygusal boyutunu kavrama konusunda önemli katkılar sağlayabileceğini vurgular. Mouffe’a göre, Freud’un özdeşim süreci çözümlemesi, “kolektif kimliklerin yaratılmasında faal olan libidinal yükü açığa çıkarır ve antagonizmaların ortaya çıkışlarına dair önemli ipuçları verir (s. 34). Mouffe, Freud’un kuramını geliştiren Jacques Lacan’a ve onun ‘keyif’ (*jouissance*) kavramına, daha sonra Lacancı bir çizgide ilerleyerek özellikle keyif kavramı temelinde çözümlemeler yapan Slavoj Žižek’e atıfla hem liberal kuramın rasyonel tavrının yarattığı körlüğe işaret eder, hem de sözde “post-politik” bu çağda bile kolektif özdeşimlere duyulan ihtiyacın yok edilemezliğinin altını çizer. Bu bölümde son sözü, Jacques Rancière ile paylaşır: “Post-demokrasi demos’tan sonraki bir demokrasinin, halkın görünmesini, yanlış sayılmasını ve tartışmasını ortadan kaldırmış ve dolayısıyla yalnızca devlet mekanizmalarının ve toplumsal enerji ve çıkarların karışımının karşılıklı etkileşimine indirgenebilen bir demokrasinin, hükümet pratiği ve kavram olarak meşrulaştırılmasıdır.” (s. 38)³

Siyasal Üzerine’nin üçüncü bölümü, esas olarak, Ulrich Beck ve Antony Giddens’in “düşünümsel modernite”yi yaşamakta olduğunu

3 Alıntı Jacques Rancière’in, *Disagreement*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1991 kitabının 102. sayfasından Mouffe tarafından aktarılmaktadır.

iddia ettikleri günümüz toplumlarında siyasetin doğasına ve amaçlarına dair tezleriyle bir hesaplaşmadır. Mouffe, Beck ve Giddens'in kuramlarında olduğunu iddia ettiği körlüğe işaret etmek üzere analiz eder ve husumet (agonizm) modeliyle bu kuramcıların demokrasi kavrayışları arasındaki farkları gösterir. Bu bölüm İngiliz Yeni İşçi Partisi'nin söyleminin çözümlenmesiyle sona erer. Mouffe'un iddiası, sosyal demokrasinin yenilenmesi sloganıyla ortaya çıkan Parti, sol kimliğinden feragat etmiş, Hall'un deyişiyile neo-liberalizmin sosyal demokratik çeşidini üretmiştir. Yeni İşçi Partisi deneyimi, Mouffe'a göre, bir toplumun belli iktidar ilişkileri yapısı aracılığıyla hegemonik yollarla kurulduğunu reddetmenin pratik sonuçlarını gösteren iyi bir örnektir. Sonuçta, mevcut hegemonya kabul edilmiş, bu hegemonyanın yapılandırdığı güçlerin kısacasından çıkılmamıştır. Siyaset "halkla ilişkiler"e indirgenmiştir. Pazarlama stratejileriyle kendilerini ve fikirlerini satmaya çalışan siyasal partiler ortaya çıkmıştır.

İzleyen bölümde Mouffe, 11 Eylül'ün de hızlandırdığı bir siyasal olgu olan sağcı popülizmin yükselişini irdelemektedir. Bu yükselişi açıklarken çıkış noktası, demokratik siyasette egemen olan mutabakatçı, bireyci, rasyonalist perspektifin siyasetin hegemonik, siyasalın ise antagonistik doğasına körlüğüdür. Siyasal partilerin yetersizliği, bir olgu olarak bu körlükten kaynaklanmaktadır. Mouffe'a göre, bu durumda sağcı popülizmin yükselişi bir tesadüf değildir. Böylesi bir olgudan hareketle Mouffe, mutabakatçı modelin tehlikelerine işaret etmeyi amaçlamaktadır. Hakim mutabakatçı siyaset, çatışmaları ifade edecek agonistik kanalları yaratmakta yetersizdir. Popülist partilerin başarısı ise, "halk" mefhumu dolayısıyla kolektif özdeşim biçimleri sunabilmelerinden gelmektedir. Mouffe, bu tür partilerin yükselişinin siyasetin doğasına dair işaret ettikleri nedeniyle ciddiye alınması gerektiğini vurgular.

Bu bölümde ele aldığı bir başka olgu, popülizmlerin yükselişine bir tepki olarak ortaya çıkan siyasetin ahlaki bir dizge içinde ifadesidir. Mouffe, bu dönüşümü siyasetin yerini ahlakın alması olarak görmek yerine, günümüzün siyasal antagonizmalarının ahlak kategorileriyle ifade edilmeleri olarak görmek eğilimindedir. Ona göre, burada "iyi demokratlar/şer aşırı sağ" biçiminde bir biz/onlar karşıtlığı inşa edilmektedir ve bu, siyasal dost/düşman ayrımlarının ötesine geçmemiş olduğumuzun,

husumete dayalı siyasetin sonunun gelmediğinin bir kanıtıdır (s. 88). Bunun tersini iddia etmek, siyasal olanı ahlaki kategorilerle ifade etmek, muhalif olanın düşmanlık dışında bir formda tahayyül edilmesini imkânsız kılar. Bu bölümde Mouffe'un son hedefi, Jürgen Habermas ve onun siyasal karşıtı kuramıdır.

Beşinci bölüm, “yeni dünya düzeni” tartışmaları üzerinedir. Kozmopolitlik savunucularıyla hesaplaşılır; kozmopolitik demokrasi perspektifi sivil toplum ve insan hakları kavrayışları çerçevesinde analiz edilir. Bu yaklaşım da siyasal olana körlükle itham edilir ve bu körlüğünün kaynakları irdelenir. Yazarın son kuramsal hasımları, “imparatorluk” ve “çokluk” kavramlarıyla Hardt ve Negri'dir. Mouffe'a göre, bunca ilgi görmesine rağmen Hardt ve Negri'nin kuramları temel bir eksiklikten maluldür. İktidar aşılabılır bir şey olarak görülmekte ve antagonizmanın kurucu niteliği yadsınmaktadır. Egemenlik meselesinin merkeziliği ise göz ardı edilmektedir. Siyasal olan hepten ihmal edilmiştir. Yazarların küreselleşmeye yaklaşımları da problematiktir. Mouffe'un deyişiyle, “Hardt ve Negri'nin küreselleşmiş, pürüzsüz mekân vizyonu, tıpkı kozmopolit perspektif gibi, dünyanın çoğulcu doğasını, dünyanın tek bir evrenden (universe) ziyade çoğul evrenlerden oluştuğu (pluriverse) gerçeğini tanımaz.” (s. 132).

Mouffe, kitabını, çalışma boyunca kurduğu tartışma izleğini özetleyerek ve önerdiği modelin kuramsal tezlerini bir kez daha anımsatarak bitiriyor. Demokratik çoğulcu bir siyaseti savunan bu çalışmada çoğulculuğun nasıl kavrandığını yeniden açıklığa kavuşturuyor. Burada özellikle altını çizdiği bir unsur var ki, çoğulculuğun doğasına dair yanlış anlamaları ortadan kaldırmak açısından önemli: Mouffe'un çoğulculuğu, her kimliği içermeyi hedefleyen, evrensel bir demokratik birliği nihai olarak benimseyen bir çoğulculuk değildir. Önerdiği tarz çoğulculuk, agonistik tartışmaya dahil olan taleplerle bu tartışmadan dışlanması gerekenler arasında bir ayrımı gerektirmektedir. Mouffe, toplumsal düzlemde var olmakla birlikte demokratik toplum açısından bu toplumun temellerini sorgulamaları nedeniyle meşru olmayan kimliklerin agonistik tartışmada yeri olamayacağını düşünmektedir. Agonistik yaklaşım, tam da bu nedenle, bütün farkları kapsayan ve her tür dışlama biçimini aşan bir evrensellik iddiasında değildir. Yaklaşımın farkı, dışlamaların ahlaki kategorilerle

değil, siyasal bir biçimde tahayyül edilmesindedir. Agonistik tartışmanın olabirliği, ortak bir sembolik mekânın varlığını gerektirmektedir. Dolayısıyla demokratik çatışmanın mahiyeti, demokratik değerleri toptan reddedenlerle bu değerlerin çelişik anlamları için mücadele edenler arasında çekilen bir çizgi üzerinde belirlenmelidir.

Mouffe'un demokratik çatışmanın mahiyetine ve çoğulculuğun sınırlarına dair saptamaları, yalnız dünyada değil Türkiye'de de günümüz siyasetini değerlendirmede önemli ipuçları sağlamaktadır. Özellikle, yasal çoğulculuk ya da çok-kùltürcü yurttaşlık, yani etnik kökene ve grupların dini inanışlarına göre farklı yasal sistemlerin uygulanması talepleri hakkında söyledikleri önemlidir:

Demokratik bir toplum, vatandaşlarının genellikle anayasada belirtilen ve yasal bir çerçevede somutlaşan, paylaşılan birtakım etik-politik ilkelere bağlılığını gerektirir ve çatışan meşruiyet ilkelerinin toplum içerisinde bir arada varolmasına izin veremez. ... böyle bir sistemin bütün vatandaşlar için eşitlik varsayan bir demokratik vatandaşlık uygulamasıyla uyumadığı kesindir (s. 141).

Mouffe, iç siyasette farklı yasallık biçimlerinin ortak sembolik zemini ortadan kaldırması nedeniyle demokratik çoğulculuk içinde kabul edilemez olduğunu belirtirken, uluslar arası siyaset açısından farklı modernlikler ve aydınlanmalar olabileceği savından hareketle çok-kutuplu bir dünya düzenini savunmaktadır. Batılı modernliği merkeze alan, onu akıl ve ahlak üzerinde ayrıcalıklı bir hakla tanımlayan inançlardan vazgeçmeyi önermektedir.

İnsan hakları liberal demokratik söylemin merkezi kavramlarından biri olarak Mouffe'un tartışma izleğine dahil olur. Mouffe, modernliklerin çoğulculuğunun insan hakları açısından sonuçlarını irdelemektedir. Ona göre, insan hakları açısından her tür sahte evrenselliğe karşı direnebilmek için çoğullaştırılmış bir insan hakları kavramını benimsemek gereklidir. İnsan hakları fikrinin çoğul ifadeleri olabilir ve bunun kabulünün kuram açısından sonucu, fikrin siyasal niteliğinin belirleyici hale gelmesidir. İnsan hakları tartışması, iktidar ilişkilerinin biçimlendiriciliğinden uzak, hegemonya mücadelelerinden arındırılmış, evrensel meşru kriterlerle belirlenmiş tarafsız bir sahada cereyan etmez.

Mouffe'un kitap boyunca açtığı savları, özellikle demokratik mücadelenin doğası üzerine önemli tartışma noktaları sunuyor. Liberal rasyonalizmin körlüğüne ve bütün mutabakatçı, uzlaşmacı demokrasi kavrayışlarının ve bu tarz bir siyasetin tehlikelerine işaret etmesi, hâlâ diyalog ve uzlaşma arayışı içinde olanlar için bile öğretici. Bir araştırmacı olarak, Türkiye'de son bir yıldır gündemi işgal eden "demokratik açılım" tartışmalarını, Mouffe'un yaklaşımı içinden değerlendirmenin ilginç olabileceğini düşünüyorum. Husumet modelinin Türkiye gibi siyasal kutuplaşmaya yatkın, antagonizmaların çıplak biçimde ortada olduğu ve deneyimlendiği bir ülkede olabirliği üzerinde düşünmek de anlamlı bir edim olacaktır. Kısacası, Türkiye'deki demokrasi pratiğinin sorunları üzerine düşünen ve siyaset pratiğinin içinde olan herkesin bu kitabı yararlı ve ilginç bulacağını düşünüyorum.

Son bir iki söz de kitabın çevirisi üzerine. Kitabı Türkçeye çeviren Mehmet Ratip'i bu kitabı okunabilir ve anlaşılabilir kılan dili için kutlamak gerekiyor. Ancak birkaç soruna işaret etmeden geçemeyeceğim. Özellikle, geleneksel, siyaset gibi sözcüklerin önlerine Latince ön ekler getirilerek türetilen, örneğin post-geleneksel, anti-siyaset gibi sözlerin sakınılmadan kullanılmasının doğru olmadığını düşünüyorum. Türkçenin, bu sözcüklerin daha iyi anlattıkları varsayılan şeyi ifade etmek için farklı yolları olmasaydı, bu türden "yeni" ifadelerle karşı çıkılmayabilirdi. Ancak siyaset karşıtlığı ya da gelenek sonrası gibi meramı anlatma konusunda başarılı ifadelerin Türkçedeki varlığı nedeniyle, çevirmenin tercihinin yerinde olmadığını düşünüyorum.